

A ritka *Valvata macrostoma* Mörch, 1864 (Mollusca, Valvatidae) vízicsiga faj hazai előfordulási adatainak revíziója

VARGA ANDRÁS & FEHÉR ZOLTÁN

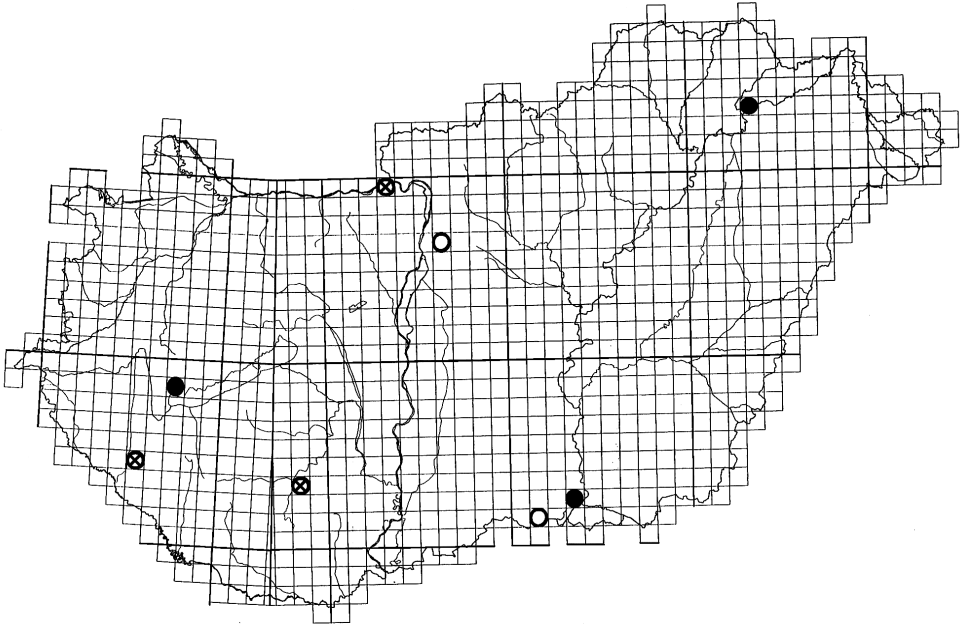
ABSTRACT: (Revision of museum records of the rare freshwater snail, *Valvata macrostoma* Mörch, 1864 (Mollusca, Valvatidae) in Hungary) – Autors revised the *Valvata macrostoma* material of the three largest state-owned Mollusca collections in Hungary. The majority of the studied material were either fossil/subfossil, incorrectly determined material or debris collected shells. Accordingly, *V. macrostoma* is significantly rarer than it was believed previously, based on these museum materials.

One of the incorrectly determined lots worth mentioning. It was collected in 1953, in Örzse kút, near Vonyarcvashegy and contained the cases of larvae of the caddisfly genus, *Helicopsyche*. Though cases of this genus are insufficient for species-level determination, based on the distribution, it is supposed to belong to *Helicopsyche bacescui* Orghidan & Botaseaneau 1953. Though the population has probably become extinct to now, this record is the known northwestern most occurrence of this species.

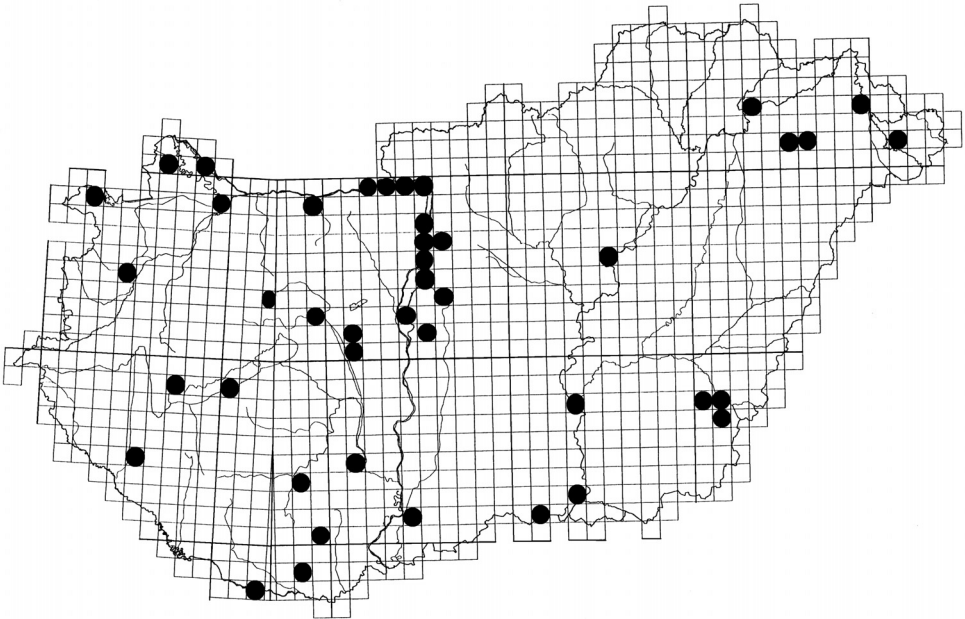
Miután a természetvédelemre fordítható források igencsak korlátozottak, ezért szükséges a prioritások meghatározása, amely a természetvédelmi kutatások egyik legfontosabb feladata. A rendelkezésre álló alapadatok minősége és mennyisége szorosan összefügg a természetvédelmi akciók és döntések megalapozottságával (már amikor a döntésnél a kutatások eredményeit figyelembe veszik) (SÓLYMOS & FEHÉR 2007).

A hazai puhatestű fauna kutatottsága a hazai gerinctelen állatcsoportok között kiemelkedő, Magyarország területének kb. 80%-áról rendelkezünk elterjedési adatokkal (PINTÉR & SUARA 2004). A nagymennyiségű és jó térbeli lefedettségű adatok lehetővé tették az elmúlt években a puhatestű fajok természetvédelmi szempontú értékelését (SZABÓ 1994, SÓLYMOS 2004, 2007; FEHÉR ET AL. 2006), a fajgazdagság és a fajok ritkasága alapján az ország malakológiai forró pontjainak azonosítását illetve a Nemzeti Park Igazgatóságok egyes fajokkal szembeni természetvédelmi felelősségének meghatározását (SÓLYMOS & FEHÉR 2005, SÓLYMOS ET AL. 2007).

A rendelkezésre álló malako-faunisztikai adatok többségében jó minőségűek és megbízhatunk bennük. Egyes fajok irodalmi adatait – leginkább olyan fajokét, amelyek más fajokkal könnyen összetéveszthetők, illetve amelyeknek a recensnél gyakoribbak a fosszilis előfordulásaik – érdemes kritikával kezelni. Ilyen faj többek között a *Valvata macrostoma* Mörch, 1864 (a hazai irodalomban gyakran *V. pulchella* Studer 1789 szinoním néven szerepel). Ez a faj már egy évszázada is ritkának számított (Soós 1918) és gyanítható volt, hogy irodalmi adatainak egy jó része tévesen határozott illetve fosszilis/szubfosszilis példányokon alapul (FEHÉR et al. 2006). Jelen dolgozat célja az volt, hogy revideáljuk a három legnagyobb puhatestű anyaggal rendelkező hazai közgyűjtemény (Magyar Természettudományi Múzeum, Budapest = MTM, Mátra Múzeum, Gyöngyös = MMGY, valamint a Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba MMB) *V. macrostoma* anyagát, ezáltal tisztább képet kapjunk a faj hazai elterjedéséről és objektívebben tudjuk megítélni a természetvédelmi jelentőségét.

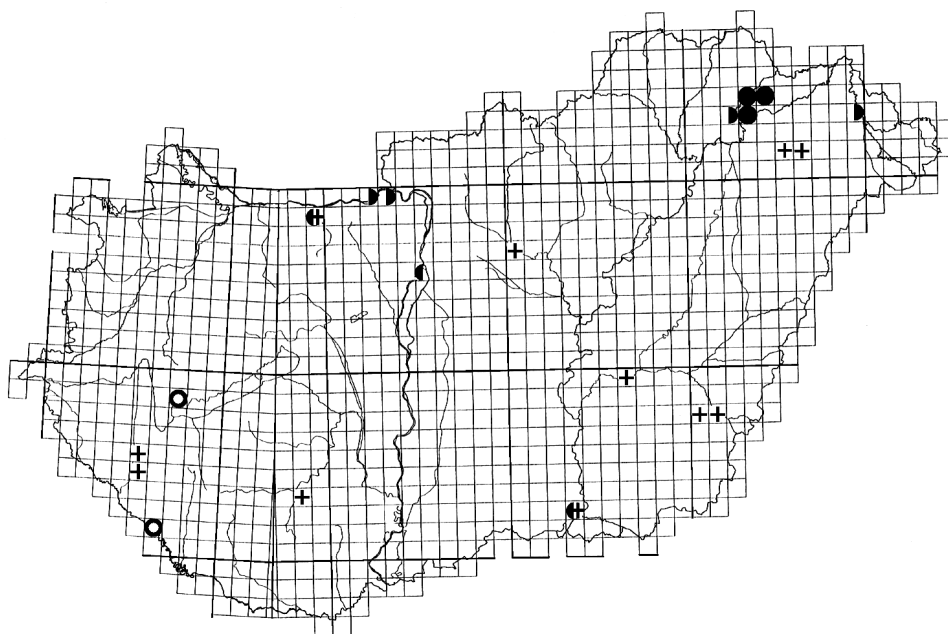
1. ábra. A *Valvata macrostoma* elterjedése PINTÉR et al. (1979) alapján [● 1950-nél nem régebbi adat, ○: 1950 előtti adat, ⊗: uszadék vagy szubfosszilis]

2. ábra. A *Valvata macrostoma* elterjedése PINTÉR & SUARA (2004) alapján. Mivel az uszadék és fosszilis/szubfosszilis adatok nincsenek megkülönböztetve, a faj jóval gyakoribbnak tűnik mint valójában

Eredmények (a megvizsgált tételek csoportosítva)

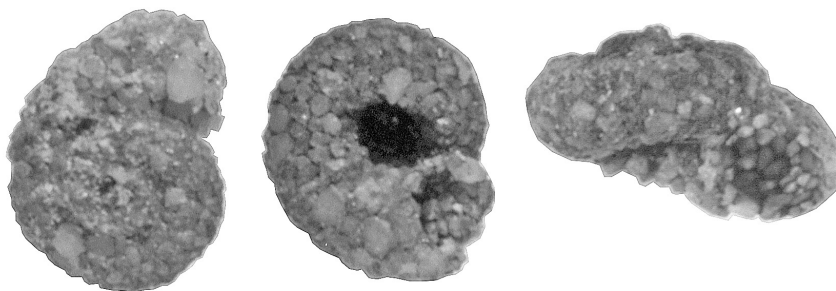
Élve gyűjtött vagy friss üres héjak: **BT98:** Tata 1950. Vásárhelyi István (MMGy18909/1 juvenilis). **CT29:** Esztergom, Vízmű, Duna-hordalék 1965.05.15. Pintér László (MTM35748/1 friss üres héj). **CT39:** Esztergom, Számár-hegy („Zamar-hegy”), Duna-hordalék 1965.06.12. Pintér László (MTM35750/2 friss üres héjak); Esztergom, Sziget 1966.09.24. Orbán I. (MTM35752/1 friss üres héj); Esztergom, Sziget, Duna-hordalék 1987.04.24. Kovács Gyula (MTM55550/2 friss üres héjak); Esztergom, Sziget, hordalék 1965.07.24. Pintér László (MTM35749/1 friss üres héj). **CT55:** Csepel-sziget (MTM294/2 friss üres héjak). **DS32:** Szeged, Alsóközpont előtt, az országút mentén elterülő vadvízáradásos tócsák, víztükrök, rencés vizek, tócsák 1940.05.23. Czögler Kálmán (MTM55551/4 élő példányok, egyik operculummal). **EU23:** Bodrogkeresztúr, Lebuj csárda, Bodrog-hordalék 1981.07.25. (MMGy19655/1) Varga András. **EU33:** Bodrogkeresztúr, Határ-ér a Macskás-tótól K-re (827263, 317208) 2007.08.23. (MMGy66276/4) Varga András; Bodrogkeresztúr, mocsaras mélyedés a Szada-tó és a Macskás-tó között (826793, 317203) 2007.08.23. (MMGy66277/5) Varga András; Bodrogkeresztúr, mocsárért a Macskás-tótól DKK-re (827221, 317193) 2007.08.23. (MMGy66278/9) Varga András; Bodrogkeresztúr, Perjés-hát DK, a Longi-ér közelében (826111, 317230) 2007.08.23. (MMGy66279/44) Varga András; Bodrogkeresztúr, Szada-tó (826452, 317202) 2007.08.23. (MMGy66280/17) Varga András; Zalkod D, Kis-mezőtől D-re magasfüvű vizenyős terület az erdő mellett (828361, 317743) 2007.06.26. (MMGy66281/20) Varga András; Zalkod D, Kis-mezőtől D-re nyárerdő folt (828352, 317801) 2007.06.26. (MMGy66282/1) Varga András; Zalkod DNY, Bodrog-zugi-főcsatorna (828592, 318649) 2007.06.26. (MMGy66283/5) Varga András. **EU34:** Viss, Holt-Bodrog (830144, 323507) 2007.07.09. (MMGy66284/1) Varga András, Kovács Tibor. **EU44:** Sárospatak, Ó-Bodrog ártéri nyarasa a 83/11/3 sz. gátórháznál (835628, 329108) 2007.06.26. (MMGy66285/1) Varga András. **EU93:** Vásárosnamény, csatorna-rézsű 1983. 07.05. (MMGy22493/2 friss üres héjak) Pintér István.

3. ábra. A *Valvata macrostoma* elterjedése az MTM, MMGy és az MMB revideált anyagai alapján [●: jelenleg is létező populáció (50 évnél nem régebbi adat), ◐: régen létezett populáció (50 évnél régebbi adat), ▲: csak uszadékból előkerült friss héj, +: szubfossilis és/vagy fossilis héj] valamint a *Helicopsyche* (cf. *H. bacescui* Orghidan & Botaseaneau 1953) tegzes genusz egykori előfordulásai Magyarországon (○)

Szubfosszilis és/vagy fosszilis héjak: **BS83** (BS73): Dombóvár, Kapos híd 1957.03.16. Vöröss László Zsigmond (MTM293/1). **BT98:** Tata, Öreg-tó 1983.08.28. Suara Róbert (MTM88436/1). **DS32:** Szeged, Tisza-homok 1971.09.15. ifj. Vásárhelyi István (MMGy34206/2); Szeged, Újszeged, Tisza-hordalék 1961.06.20. Kovács Gyula (MTM55553/4 erodálódott üres héjak a homokból); Szeged, Újszeged, Tisza-hordalék 1961.06.21. Kovács Gyula (MTM55552/3 erodálódott üres héjak a homokból); Szeged, Újszeged, homokpart 1951.08.08. Vöröss László Zsigmond (MTM290/4 erodálódott üres héjak a homokból). **DS69:** Szarvas, Arborétum, magaspárt, felső görbülete a kertészetben, 1990.09.15. Domokos Tamás (MMB 70210/1) – adata publikálva: BÁBA et al. 2005, p.17: „Szarvas botanical gardens; earth pit, backwaters 1990 (DT)”. **DT06:** Jászfényszaru, Vásártér, Zagyva 2005.05.06. Kiss Béla (MMGy62136/1). **ES07:** Békéscsaba, Körgát-oldal, vakondtúrás 1961.02.15. Kovács Gyula (MTM292/4). **ES17:** Doboz, Marói-erdő 1974.08.10. Varga András, Varga Andrásné (MMGy5134/1). **EU51:** Nyíregyháza, Sóstói Múzeumfalva 1983.07.02. Pintér István (MMGy 22479/1). **EU61:** Oros, csatornapart 1981.09.17. Pintér István (MTM54355/18). **XM54:** Nagykanizsa, Gördövény, ége-res láperdő 1962.06.17. Kovács Gyula (MTM55554/1). **XM55:** Nagykanizsa, Principális-csatorna, uszadék 1962.06.30. Károlyi Árpád (MMGy40628/1).

Téves határozások (csak azokat a tételeket soroljuk fel, amelyek publikálásra kerültek): **BR88:** Siklós, patak Har-kány felé (= Siklós Ny, Berki-csatorna) 1984.05.22. Pintér István [PINTÉR & SUARA (2004)] = fiatal *Valvata piscinalis* (O. F. MÜLLER, 1774) (MMGy23841/2). **CS14:** Sióagárd, Sárvíz 1984.05.25. Pintér István [FEHÉR, Z. & GUBÁNYI, A. (2001)] = *Valvata piscinalis* (O. F. MÜLLER, 1774) (MTM52557/9). **EU75:** Kisrosvágy K, akácos 1986.07.27. Kovács Gyula [FEHÉR, Z. & GUBÁNYI, A. (2001)] = *Vallonia pulchella* (O. F. MÜLLER, 1774) (névelírás miatt!) (MTM55101/1). **XM78:** Vonyarcvashegy, Örzse-kút 1953.04.23. leg. Pintér István, det. Pintér László [RICHNOVSZKY & PINTÉR (1979), PINTÉR et al. (1979), FEHÉR & GUBÁNYI (2001), PINTÉR & SUARA (2004)] = *Helicopsyche* sp. (cf. *H. bacescui* Orghidan & Botaseaneau 1953) (Trichoptera) (MTM291/4, MMGy3246/1). **XP71:** Dunasziget, Alsó-forgó, Szigeti-ág, 2005.05.21. Juhász Péter [JUHÁSZ, P. et al. (2006), KISS, B. et al. (2006)] = *Valvata piscinalis* (O. F. MÜLLER, 1774) (MMGy66262/4). **YM18:** Balatonlelle 1959. Juhász Gábor [FEHÉR, Z. & GUBÁNYI, A. (2001)] = juvenilis *Valvata piscinalis* (O. F. MÜLLER, 1774) (MTM12211/2).

4. ábra. *Helicopsyche* sp. (cf. *H. bacescui* Orghidan & Botaseaneau 1953) kvarckavicsokból épített „háza”

Diszkusszió

A hazai irodalomban szereplő anyagok nem minden esetben kerültek közgyűjteménybe, egy részük az idők során elkallódott vagy megsemmisült. Ezért a PINTÉR & SUARA (2004) által megadott elterjedési adatoknak (2. ábra) mintegy 35%-át tudtuk revízió alá venni. A revide-ált tételek nagyobb része fosszilisnak bizonyult. Az hogy vízfolyásaink hordalékaiban (árte-rületen kirakott uszadékában) gyakran találkozunk a *V. macrostoma* különféle megtartású fosszilis vagy szubfosszilis héjaival, azt jelzi hogy a faj a pleisztocénben és/vagy az alsó ho-locénben jóval gyakoribb lehetett mint manapság. A recens korúnak bizonyult tételek jelen-tős része is hordalékokból került elő, ami – különösen egy olyan nagy folyó esetében mint a Duna – meglehetősen bizonytalanná teszi a forrás populáció helyének lokalizálását.

Vizsgálatunk alapján tehát kijelenthetjük, hogy a *Valvata macrostoma* legritkább hazai vízi-csigáink egyike. Jelenleg egyetlen ismert élő állománya a Bodroghözben található (VARGA 2008). Nem zárható ki, hogy léteznek további ma is élő populációi, mert populációinak az egyedszáma szezonálisan és évek között is erősen fluktuálhat, ami miatt a lappangó, kis egyedszámú populációkat nagyon nehéz felfedezni (Soós 1918). Az biztos, hogy korábban előfordult Szeged (ahol egykor Czögler gyűjtötte), Tata (Vásárhelyi adata) és Budapest környékén (Soós 1918, 1943). Az irodalomban közölt elterjedési adatok alapján a faj ritkaságát nem érdemes becsülni, mert a fosszilis- és hordalékadatok durván eltorzítják a valós képet. Ez egyrészt arra hívja fel a figyelmet, hogy a faunisztikai publikációkban – különösen ritka fajok esetében – fokozott figyelemmel kell lenni a begyűjtött héjak korára és állapotára, hogy a közölt adatok reálisan mutassák a faj aktuális elterjedését. Ugyanakkor az is jól látszik, hogy az elterjedési adatbázisok építésein (pl. TIR – <http://geo.kvvm.hu/tir>, Nemzeti Parkok saját adatbázisai) és természetvédelmi döntések meghozatalakor az irodalmi adatokat fokozott fenntartással kell kezelni és elsősorban friss felmérésekre illetve a közgyűjteményekben hozzáférhető anyagokra érdemes támaszkodni.

A téves határozások közül külön említést érdemel a Pintér István által 1953-ban a Vonyarcvashegy melletti Örzse-kútból gyűjtött tétel. Ezt a gyűjtő fia, Pintér László a *Valvata pulchella* fajjal azonosította, majd ezt követően az anyag több mint ötven évig nem került kézbe és az első publikálását követően az újabb irodalmak az adatot csak automatikusan átvették (RICHNOVSZKY & PINTÉR 1979, PINTÉR et al. 1979, FEHÉR & GUBÁNYI 2001, PINTÉR & SUARA 2004). Az Örzse-kútban talált csigaházszerű képletek (4. ábra) azonban nem puhatestű héjak, hanem a *Helicopsyche* tegzes genus lárvái által létrehozott tegzek. Habár a *Helicopsyche* tegzes alapján nem határozható faji szintig, az elterjedése alapján azonban valószínű, hogy az Európában előforduló öt *Helicopsyche* faj közül (MALICKY & BARNARD 2010) ez a *H. bacescui* Orghidan & Botaseaneau 1953 fajjal azonosítható. Ugyanennek a fajnak ismert volt Magyarországáról (NÓGRÁDI 1998, NÓGRÁDI & UHERKOVICH 2002, ŽIVIC et al. 2009) egy előfordulása, amely populáció mára kipusztult (Murányi és Uherkovich szóbeli közlés). A vonyarcvashegyi adat a faj ismert legészaknyugatibb előfordulása. Miután későbbi gyűjtésekből nem került már elő, ezért valószínűsíthetjük hogy ez a populáció is már kipusztult. Jelentősége tehát leginkább csak faunatorténeti; azt bizonyítja, hogy leírásának évében ez a faj még élt a vonyarcvashegyi Örzse-kút vizében.

Köszönetnyilvánítás: Köszönettel tartozunk Uherkovich Ákos és Murányi Dávid entomológus kollégáinknak a *Helicopsyche* azonosításával kapcsolatban nyújtott segítségükért és Deli Tamásnak, hogy a Munkácsy Mihály Múzeum (Békéscsaba) anyagát számunkra rendelkezésre bocsájtotta. A kutatás az OTKA Norvég Finanszírozási Mechanizmus (OTKA-NNF 78185) valamint az MTA Bolyai János kutatói ösztöndíj támogatásával valósult meg.

Irodalomjegyzék

- BÁBA, K., DOMOKOS, T. & SÁRKÁNY-KISS, A. (2005): The aquatic Mollusk fauna of River Tisza and its tributaries – L. Gallé (ed.): Vegetation and Fauna of Tisza River Basin I. Tiscia Monograph Series, 7: 137–144.
- FEHÉR, Z. & GUBÁNYI, A. (2001): The catalogue of the Mollusca Collection of the Hungarian Natural History Museum. – In: FEHÉR, Z. & GUBÁNYI, A. (eds.) A magyarországi puhatestűek elterjedése [Distribution of the Hungarian molluscs] I. – Magyar Természettudományi Múzeum, p. 1–466. Budapest.
- FEHÉR, Z., MAJOROS, G. & VARGA, A. (2004): A scoring method for the assessment of rarity and conservation value of the Hungarian freshwater molluscs. – *Heldia*, 6(3/4): 127–140. München.

- JUHÁSZ, P., VARGA, A., KISS, B. & MÜLLER, Z. (2006): Faunistical results of the Mollusca investigations carried out in the frames of the ecological survey of the surface waters of Hungary (ECOSURV) in 2005 – *Folia Historico-naturalia Musei Matraensis*, 30: 305–314.
- KISS, B., JUHÁSZ, P., MÜLLER, Z., NAGY, L. & GÁSPÁR, Á. (2006): Summary of the Ecological Survey of Surface Waters of Hungary (ECOSURV) (sampling locations, methods and investigators) - *Folia Historico-naturalia Musei Matraensis* 30: 299–304.
- MALICKY H. & BARNARD P. (2010): Fauna Europaea: Trichoptera. Fauna Europaea version 2.3, <http://www.fauna-eur.org> [letöltve 2010. január].
- NÓGRÁDI, S. (1998) New data to the caddisfly (Trichoptera) fauna of Hungary, IV. – *Folia Entomologica Hungarica* 59: 73–78.
- NÓGRÁDI S. & UHERKOVICH Á. (2002): Magyarország tegzesei (Trichoptera). – *Dunántúli Dolgozatok Természettudományi Sorozat (Pécs)* 11: 1–386.
- PINTÉR L., RICHNOVSZKY A. & S. SZIGETHY A. (1979): A magyarországi recens puhatestűek elterjedése. – *Soosiana, Suppl. I.*, pp. 351.
- PINTÉR, L. & SUARA, R. (2004): Magyarországi puhatestűek katalógusa hazai malakológusok gyűjtései alapján [Catalogue of the Hungarian molluscs based on the collectings of Hungarian malacologists]. – in: FEHÉR, Z. & GUBÁNYI, A. (eds.): A magyarországi puhatestűek elterjedése [Distribution of the Hungarian molluscs] II. Magyar Természettudományi Múzeum, p. 1–547. Budapest.
- RICHNOVSZKY, A. & PINTÉR, L. (1979): A vízicsigák és kagylók (Mollusca) kishatározója. – In: FELFÖLDY, L. (ed.): *Vízügyi Hidrológia*, 6: 206 pp. Budapest [Vízügyi Dokumentációs és Továbbképző Intézet].
- SÓLYMOS, P. (2004): Magyarország szárazföldi Mollusca-faunájának ritkaságon alapuló értékelése és alkalmazási lehetőségei. – *Természetvédelmi Közlemények* 11: 511–520.
- SÓLYMOS, P. (2007): Are current protections of land snails in Hungary relevant to conservation? – *Biodiversity and Conservation*. 16: 347–356.
- SÓLYMOS, P. & FEHÉR, Z. (2005): Conservation prioritization using land snail distribution data in Hungary. – *Conservation Biology* 19: 1084–1094.
- SÓLYMOS P. & FEHÉR Z. (2007): Magyarország puhatestűinek természetvédelmi célú osztályozása. – In: FORRÓ L (ed.) *A Kárpát-medence állatvilágának kialakulása: A Kárpát-medence állattani értékei és faunájának kialakulása*. Magyar Természettudományi Múzeum, Budapest. pp. 329–338.
- SÓLYMOS P., FEHÉR Z. & VARGA A. (2007) A hazai puhatestűek (Mollusca) élőhely- és fajmegőrzési prioritásai. – *Természetvédelmi Közlemények* 13: 379–392.
- SOÓS, L. (1918): A *Valvata pulchella* előfordulása. – *Állattani Közlemények*, 17: 70–71. Budapest.
- SOÓS L. (1943): A Kárpát-medence Mollusca-faunája. – In: *Magyarország Természettudományi Múzeum Tájékoztatója* I. 478 pp. Budapest [Hungarian Academy of Sciences].
- SZABÓ, S. (1994): Data to malacologic valuation of Hungarian waters. – *Malakológiai Tájékoztató* 13: 51–53.
- VARGA A. (2008): A magyarországi Bodroghöz Mollusca faunája. – *Folia Historico-naturalia Musei Matraensis*, 32: 27–55.
- ŽIVIĆ, I., MARKOVIĆ, Z., SIMIĆ, V. & KUČINIĆ, M. (2009): New records of *Helicopsyche bacescui* (Trichoptera, Helicopsychidae) from the Balkan Peninsula with notes on its habitat – *Acta Zoologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 55 (1): 77–87.

FEHÉR Zoltán
Magyar Természettudományi Múzeum
H-1088 BUDAPEST
Baross u. 13.
E-mail: feher@nhmus.hu

VARGA András
Mátra Múzeum
H-3200 GYÖNGYÖS
Kossuth út 40.
E-mail: avarga46@freemail.hu